

Vita ŽLENDER
Ina ŠUKLJE ERJAVEC
Jana KOZAMERNIK
Simon KOBLAR

Priprava kazalnikov za oceno preskrbljenosti naselij z zelenimi površinami za telesno dejavnost v odprtem prostoru

Časovni okvir projekta: 1. 10. 2022–30. 9. 2022 (24 mesecev)

Akronim: PREZENCA

Šifra projekta: V5-2232

Spletna stran: <http://prezenca.uirs.si>

Financiranje projekta

Projekt je bil pridobljen na razpisu za ciljnoraziskovalne programe (CRP) v letu 2022 in ga 50-odstotno financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, 25-odstotno Ministrstvo za zdravje in 25-odstotno Ministrstvo za okolje in prostor.

Izhodišča projekta

Tako kot številne razvite države po svetu se tudi Slovenija sooča s problemom nezadostne telesne dejavnosti prebivalstva. Zelene površine (ZP) so eden od pomembnih dejavnikov spodbujanja telesne dejavnosti in s tem krepitve javnega zdravja. Zato je nujno, da se vsakemu prebivalcu Slovenije zagotovijo enakovredne možnosti za gibanje na prostem ter s tem za ohranjanje in izboljšanje zdravja. Ker imajo javne zelene površine pri tem vodilno vlogo, je ustrezna preskrbljenost naselij z zelenimi površinami eden od ključnih poudarkov načrtovanja kakovostnega življenjskega oko-

lja tako z vidika prepoznavanja potreb prebivalcev kot zavedanja o aktualnih problematikah (npr. blaženje podnebnih sprememb) in tudi za vzpostavitev pogojev za aktivno mobilnost. Vendar pa so prostorski pogoji slovenskih občin zelo različni, prav tako preskrbljenost naselij z zelenimi površinami, kar se je še posebej pokazalo v času omejitev zaradi pandemije covid-19. Praksa kaže, da občine kakovosti načrtovanja zelenih površin in odprtega prostora na sploh posvečajo zelo različno mero pozornosti ter imajo do tega zelo različen odnos in pristope. Občine nimajo uporabnih in primerljivih orodij za oceno in spremljanje svojega stanja na tem področju, manjkajo pa jim tudi ustrezne evidence na področju javnih oziroma javno dostopnih ZP.

Javne zelene površine namreč niso samo tiste, ki so v občinski lasti ali opredeljene z namensko rabo ZP, ampak vsa območja z značajem ZP, ki so pomembna za vsakodnevno telesno dejavnost prebivalcev. Pogosto so to območja v drugih namenskih rabah in zasebnega

lastništva, na katerih pa je ob ustreznih ukrepih in dogovorih mogoče zagotoviti nekonfliktno sorabo za telesne dejavnosti prebivalcev in obiskovalcev območja. Da bi za načrtovanje in odločitve za izboljšanje stanja pridobili dejansko učinkovito izhodišče, je oceno preskrbljenosti z ZP treba izvajati na lokalni ravni, v neposredni povezavi s krajem bivanja (mestom ali naseljem), in tudi vsemi relevantnimi vidiki ZP, kot so dostopnost, zmogljivost, (več)namenskost, kakovost ipd. V tem pogledu je smiselno, da si občine za svoja naselja in razvoj zelenih površin ob državnih usmeritvah (Državni prostorski red (DPR)) postavijo tudi lokalne standarde oziroma cilje preskrbljenosti, ki so v skladu z njihovim prostorskim ter družbeno-ekonomskim in razvojnim kontekstom.

V poročilu o prostorskem razvoju (Bizjak idr., 2021) je navedena potreba po vpeljavi sistema rednega spremljanja stanja in procesov, ki vplivajo na javne odprte površine, predvsem na njihovo fizično pojavnost, uporabniško strukturo, pravni status, dinamiko dejavnosti,

ki potekajo na javnih površinah, ipd., za razumevanje spreminjanja in razvoja teh površin. Navedeni sta tudi potrebna krepitev vloge odprtih prostorov kot podporne infrastrukture javnemu življenju in javnemu zdravju in pomembnost zagotavljanja takih prostorov, ki bodo privlačni za vsakodnevno rekreacijo prebivalcev. Predvsem imajo pomembno vlogo javne zelene površine.

V Sloveniji nimamo celovitega pregleda dostopnosti in kakovosti prostorskih podatkov za oceno preskrbljenosti naselij z zelenimi površinami za telesno dejavnost. Pregled in nadgradnja podatkov na lokalni ravni ter priprava kazalnikov in usmeritev za njihovo uporabo bi občinam omogočili celovito evalvacijo stanja o preskrbljenosti naselij z zelenimi površinami za telesno dejavnost ter evidentiranje pomanjkljivosti in s tem tudi pripravo ustreznih medsektorsko povezanih ukrepov za izboljšanje stanja. S skupnimi kazalniki na ravni Slovenije je mogoče utemeljiti tudi predlog za vključitev med kazalnike zdravja v občini, kar bi omogočilo primerjavo med občinami, dodatno pa bi spodbudilo k izboljšanju prostorskih pogojev za aktiven življenjski slog in s tem za izboljšanje javnega zdravja prebivalcev.

Predlagani CRP-projekt si zato med glavnimi cilji zastavlja opredelitev kazalnika/-ov preskrbljenosti naselij z ZP za telesno dejavnost oziroma aktiven življenjski slog.

Namen, cilji in vsebina projekta

Glavni projektni cilji, ki izhajajo iz ciljev razpisane teme in razpoložljivega finančnega okvira, so:

- dopolnitev teoretičnih in praktičnih izhodišč obravnave prostorskih dejavnikov za zdravo in aktivno življenje na podlagi analize izsledkov in produktov domačih in tujih raziskav;

- opredelitev definicije preskrbljenosti naselij z ZP za telesno dejavnost;
- analiza obstoječih možnosti pridobitve oziroma zajema podatkov za določitev kazalnikov preskrbljenosti naselij z zelenimi površinami za spodbujanje telesne dejavnosti: preveritev izračunljivosti meril dostopnosti, kakovosti in varnosti;
- opredelitev tipa in ravni prostorskih podatkov za uporabo pri določitvi kazalnikov;
- priprava protokola za zajem, vodenje in ažuriranje podatkov za trajno spremljanje in vzdrževanje ažurnega stanja podatkov o preskrbljenosti naselij z zelenimi površinami;
- priprava orodja za evalvacijo ustreznosti načrtovanih in obstoječih prostorskih pogojev občin za določitev kazalnikov preskrbljenosti;
- priprava in utemeljitev predloga za vključitev opredeljenih kazalnikov med kazalnike zdravja v občini;
- priprava in preverjanje meril in kazalnikov za oceno preskrbljenosti naselij s prostori za aktiven življenjski slog na podlagi prostorskih dejavnikov in na primeru naselij (od tega bo vsaj eno naselje mestno in najmanj dve podeželski);
- priprava predloga nadgradnje zajema prostorskih podatkov za izračun in uporabo kazalnikov v natančnosti, primerni za uporabo na ravni naselja.

Navedeni cilji prispevajo k uresničevanju cilja 3 – Zdravje in dobro počutje – Agende 2030 za trajnostni razvoj in Resolucije o nacionalnem programu o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025 ter k uresničevanju cilja Kakovostno življenje v urbanih območjih in na podeželju (Prioriteta P6: povečanje privlačnosti mest za bivanje) iz osnutka Strategije prostorskega razvoja Slovenije 2050.

Svetovna zdravstvena organizacija (v nadaljevanju: SZO) določa smernice, norme in standarde, oblikuje predloge politik ter spremlja in proučuje zdravstvene trende. Globalna strategija za prehrano, telesno dejavnost in zdravje (SZO, 2004) na primer spodbuja povečanje ravni telesne dejavnosti kot ukrepa za preprečevanje in obvladovanje kroničnih nenalezljivih bolezni. V strateški razvojni viziji Zdravje 2020 (SZO, 2014) je redna telesna dejavnost navedena kot ključen dejavnik za izboljšanje kakovosti življenja prebivalcev in prednostna naloga v politikah EU. Dokument neposredno povezuje zdrav življenjski slog z ustreznim načrtovanjem prostora. Z rastjo urbanizacije na globalni ravni je skrb za ohranitev zunanjih odprtih prostorov nujna (SZO, 2017), saj imajo ti ključno vlogo pri omogočanju telesne dejavnosti ter s tem za izboljšanje fizičnega in psihičnega zdravstvenega stanja ljudi (Mitchell in Popham, 2008; Maas idr., 2009; Mitchell idr., 2015).

Slovenija v politikah in dokumentih sledi SZO. Ministrstvo za zdravje je državni nosilec urejanja prostora, krepitev in varovanje zdravja ljudi pa spada med cilje urejanja prostora Zakona o urejanju prostora (ZUreP-3). Ta kot eno od ključnih določil opredeljuje tudi spremljanje stanja prostorskega razvoja na podlagi izbranih kazalnikov za omogočanje vrednotenja doseganja ciljev na področju prostorskega razvoja. Pomembni dokument, ki se nanaša na zdrav življenjski slog, je tudi Nacionalni program o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025, osnovno izhodišče katerega je, da mora biti zdrav življenjski slog, vključno s telesno dejavnostjo za krepitev zdravja, dostopen in dosegljiv, ne glede na posameznikov družbeno-gospodarski položaj, spol ali starost.

Preskrbljenost naselij z zelenimi površinami in pomen odprtih zelenih površin za zdravje je pri nas obravnavana

v priročniku Zeleni sistem v mestih in naseljih (Šuklje Erjavec idr., 2020), ki je podporno gradivo DPR. Priročnik opredeljuje, da je preskrbljenost območja z zelenimi površinami treba obravnavati glede na različne vidike zelenih površin – ekološke, morfološke in socialne. Zeleni sistem je kot obvezna sestavina urbanistične zasnove opredeljen v zakonodaji, v priporočilih za izdelavo urbanistične zasnove (Bizjak idr., 2020) je podrobneje opisana tudi zasnova za aktiven življenjski slog, tematska vsebina Zelenega sistema. Vendar pa je pri zagotavljanju kakovostnega bivalnega okolja treba enakovredno obravnavati urbana in podeželska naselja. Izhodišča za strokovno delo v opisanem projektu so kontekst in specifičnost merila Slovenije ter različnost prostorskih značilnosti slovenskih občin in naselij. Kazalniki se morajo opredeliti za različne primere, tako za vrednotenje stanja za analize in razvojne odločitve kot tudi za potrebe spremljanja stanja in vrednotenja pogojev za izboljševanje javnega zdravja v občinah.

Obravnavanju teme povezovanja javnega zdravja in prostorskega načrtovanja je mogoče slediti tudi v okviru različnih domačih in evropskih raziskav in projektov. Med domačimi raziskavami je treba omeniti programe na temo telesne dejavnosti, ki jih je sofinanciralo Ministrstvo za zdravje v okviru Nacionalnega programa o prehrani in telesni dejavnosti za zdravje 2015–2025 Dober tek Slovenija, še posebej tistih, ki se vežejo na telesno dejavnost na prostem. Med njimi je treba poudariti Strokovne podlage za prostorsko načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesnih dejavnosti prebivalstva s končno publikacijo Ven za zdravje (Šuklje Erjavec idr., 2019), pripravljeno s strani strokovne skupine tega CRP-projekta. Trenutno poteka program Ven za zdravje – promocija strokovnih usmeritev načrtovanja zelenih površin za aktiven življenjski slog med deležniki na lokalni ravni (<http://venzazdravje.uirs.si/>).

Številni kazalniki v povezavi z načrtovanjem urbanega prostora za izboljšanje telesne dejavnosti že obstajajo, čeprav večina teh le posredno meri telesno dejavnost, na primer skozi stopnjo telesnega dobrega počutja ali celo kakovosti življenja na splošno. V Veliki Britaniji je na primer v rabi indeks depriviranih območij, ki vključuje kazalnike zaposlitve, zdravja, izobrazbe in dohodka, dosegljivost storitev, stopnjo kriminala, kakovost zraka, bližino industrijskih virov itd. Omeniti velja še PDI-indeks, ki se v ZDA uporablja za merjenje družbenega zdravja in delovanja sosesk, in SZO-indeks, ki meri kakovost sosesk v povezavi s samooceno zdravja prebivalcev, SZO-kazalnike zdravih mest, okoljske kazalnike Evropske okoljske agencije, podatkovno orodje ECHI (ang. *European Core Health Indicators*) in Eurostat SDI (kazalniki trajnostnega razvoja). Eurostat Urban Audit vključuje več kot 336 spremenljivk v različnih domenah (npr. demografija, okolje, družba, ekonomija itd.) za več kot 250 evropskih mest. Obstajajo tudi posebne pobude za razvoj kazalnikov, na primer pod okriljem SZO razvit proces ENHIS in tudi številne znanstvene raziskave, ki k razvoju kazalnikov pristopajo z različnih zornih kotov (na primer Giles-Corti idr., 2014; Annerstedt van den Bosch idr., 2016; Higgs idr., 2019; Devarajan idr., 2020).

V slovenskem prostoru so za predlagani projekt pomembni kazalniki zdravja, ki jih na spletni strani Zdravje v občini pripravlja Nacionalni inštitut za javno zdravje. Pri oblikovanju novih kazalnikov, na primer preskrbljenosti, je treba proučiti že navedena merila in tudi dostopnost, kakovost, in določiti namen uporabe podatkovnih baz. Medsektorsko sodelovanje na lokalni in nacionalni ravni ter tudi izmenjava znanj prostorskih načrtovalcev in strokovnjakov javnega zdravja na mednarodni ravni prinašata nova spoznanja v zvezi z metodami in orodji za razvoj novih metodologij in pristopov in za spremljanje obravnavane teme. V tem smislu so

pomembni predvsem SZO in različni evropski raziskovalni programi in znanja, razvita v okviru organizacij, kot so Evropska agencija za okolje in Eurostat.

Vsebina posameznih sklopov projekta (delovni paketi)

Delo je razdeljeno na sedem delovnih svežnjev (DS). Delovna svežnja 0 (Vodenje in koordinacija projekta) in 6 (Diseminacija) sta horizontalna in bosta potekala skozi celoten projekt. DS 1 predvideva pregled literature in relevantnih zakonodajnih dokumentov, definicijo preskrbljenosti in sistematizacijo obstoječih kazalnikov. V DS 2 bo narejena analiza možnosti zajema obstoječih podatkov za določitev kazalnikov preskrbljenosti z ZP, opredeljene bodo možnosti dopolnjevanja in združevanja podatkov in pripravljen protokol za upravljanje podatkov o preskrbljenosti z ZP. Ta DS bo močno povezan z DS 3 in 4. V DS 3 bo nabor kazalnikov, ki je bil pripravljen v okviru DS 1, preverjen in ovrednoten na podlagi meril, s katerimi bomo preverjali ustreznost in uresničljivost uporabe kazalnika na ravni občine ter izbor kazalnikov za testiranje na konkretnih primerih. V tem DS bo vzpostavljena tudi metodologija za uporabo kazalnikov preskrbljenosti z ZP. DS 4 je v celoti namenjen pilotnim preveritvam s temi poudarki: 1. koliko posamezni kazalniki podpirajo doseganje ciljev in ukrepov prostorskega načrtovanja in javnega zdravja; 2. ocena stopnje zahtevnosti konkretne uporabe posameznih kazalnikov in 3. preveritev ustreznosti predlagane metodologije uporabe. Izbrani bosta pilotni območji mestnega in podeželskega značaja, kar bo prispevalo k večji uporabni vrednosti rezultatov projekta in boljši končni opredelitvi kazalnika preskrbljenosti naselij z ZP za aktiven življenjski slog ter bo osnova za pripravo smernic in priporočil za uporabo kazalnikov pri načrtovanju in upravljanju z

ZP na občinski ravni. Peti vsebinski raziskovalni sveženj projekta je namenjen združitvi vseh ugotovitev in rezultatov predhodnih raziskovalnih in strokovno aplikativnih dejavnosti v priporočila in predloge za različne deležnike, še posebej občinske uprave, prostorske načrtovalce ter znanstvenoraziskovalno in strokovno javnost. Vsak sveženj ima rezultate, ki prispevajo k uresničevanju ciljev projekta.

V skladu z obravnavano temo in opredeljenimi cilji bo projekt pomembno prispeval k razvoju znanosti s področja prostorskih strok ter tudi s področja javnega zdravja, okolja in družbe. Poleg tega bo projekt dal rezultate, ki lahko služijo tudi za izboljšanje razumevanja zdravstvenega stanja prebivalstva ter priložnosti in potreb za medsektorsko sodelovanje in povezovanje na področju zagotavljanja kakovostnega, za javno zdravje podpornega okolja. S tem projekt lahko služi kot podpora za sodelovanje med prostorskimi načrtovalci in strokovnjaki javnega zdravja ter pri skupnem oblikovanju in uveljavljanju politik na področju javnega zdravja.

Partner v projektu in člani projektne skupine

V projektu sodelujejo ti sodelavci Urbanističnega inštituta Republike Slovenije:

- dr. Vita Žlender, univ. dipl. inž. kraj. arh. (vodja projekta),
- mag. Ina Šuklje Erjavec, univ. dipl. inž. kraj. arh.,
- Jana Kozamernik, univ. dipl. inž. kraj. arh.,
- Simon Koblar, mag. geogr.

.....
Dr. Vita Žlender, univ. dipl. inž. kraj. arh.
Urbanistični inštitut Republike Slovenije,
Ljubljana
E-pošta: vita.zlender@uir.si

Viri in literatura

Annerstedt van den Bosch, M., Mudu, P., Uscila, V., Barrdahl, M., Kulinkina, A., Staatsen, B., idr. (2016): Development of an urban green space indicator and the public health rationale. *Scandinavian Journal of Public Health*, 44(2), str. 159–167.

Bizjak, I., Cotič, B., Gantar, D., Gulič, A., Koblar, S., Kozamernik, J., idr. (2021): *Poročilo o prostorskem razvoju 2021*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, graditev in stanovanja.

Bizjak, I., Mušič, B., Nikšič, M., Dražič, B., Repič Vogelnik, K., Kozamernik, J., idr. (2020): *Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove: Priporočila za izdelavo urbanistične zasnove in krajske zasnove na podlagi določil Zakona o urejanju prostora (ZUreP-2)*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Devarajan, R., Prabhakaran, D., in Goenka, S. (2020): Built environment for physical activity – An urban barometer, surveillance, and monitoring. *Obesity Reviews*, 21(1), str. e12938.

Giles-Corti, B., Badland, H. M., Mavoa, S., Turrell, G., Bull, F., Boruff, B., idr. (2014): Reconnecting urban planning with health: A protocol for the development and validation of national liveability indicators associated with noncommunicable disease risk behaviours and health outcomes. *Public Health Research & Practice*, 25(1), str. e2511405.

Higgs, C., Badland, H., Simons, K., Knibbs, L. D., in Giles-Corti, B. (2019): The Urban Liveability Index: developing a policy-relevant urban liveability composite measure and evaluating associations with transport mode choice. *International Journal of Health Geographics*, 18(1), str. 1–25.

Maas, J., Van Dillen, S. M., Verheij, R. A., in Groenewegen, P. P. (2009): Social contacts as a possible mechanism behind the relation between green space and health. *Health & Place*, 15(2), str. 586–595.

Mitchell, R., in Popham, F. (2008): Effect of exposure to natural environment on health inequalities: an observational population study. *The Lancet*, 372(9650), str. 1655–1660.

Mitchell, R. J., Richardson, E. A., Shortt, N. K., in Pearce, J. R. (2015): Neighborhood environments and socioeconomic inequalities in mental well-being. *American Journal of Preventive Medicine*, 49(1), str. 80–84.

OZN (Organizacija združenih narodov) (2015): *Spremenimo svet: Agenda za trajnostni razvoj do leta 2030*. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/razvojno-sodelovanje/publikacije/Agenda_za_trajnostni_razvoj_2030.pdf.

SZO (Svetovna zdravstvena organizacija) (2004): *Global strategy on diet, physical activity and health*. Ženeva.

SZO (Svetovna zdravstvena organizacija) (2014): *Zdravje 2020: Temeljna evropska izhodišča za vsevladno in vsedružbeno akcijo za zdravje in blagostanje*. København, Regionalni urad za Evropo.

SZO (Svetovna zdravstvena organizacija) (2017): *Urban green space intervention and health: A review of impacts and effectiveness*. København.

Šuklje Erjavec, I., Kozamernik, J., Balant, M., in Nikšič, M. (2020): *Zeleni sistem v mestih in naseljih: Usmerjanje razvoja zelenih površin*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor.

Šuklje Erjavec, I., Kozamernik, J., in Žlender, V. (2019): *Ven za zdravje: priročnik za načrtovanje zelenih površin za spodbujanje telesne dejavnosti in zdravega življenjskega sloga*. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Zakon o urejanju prostora (ZUreP-3). Uradni list Republike Slovenije, št. 199/21. Ljubljana.



arrrs

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE



REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA ZDRAVJE



REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA OKOLJE IN PROSTOR